

Д-р Николай Неновски*

19/12/07

За парите като институция

По повод на книгата на Лука Фантаци
„Парите. История на една пропусната институция”
(Fantacci, L. (2005), *La moneta. Storia di un’istituzione mancata*, Biblioteca Marsilio,
Venezia, 276 p.)

Съдържание: 1. Основните теоретични положения и идеи в книгата на Лука Фантаци;
2. Моменти от паричната история на Русия, интерпретирана през теорията на Лука Фантаци;
3. Разделянето на средството за мерене от средството за размяна у Валтер Ойкен и у австрийската школа; 4. Идеите за дуалните пари и първичността на средството за мерене и идеалните пари у други автори; 5. Нов институционален прочит на паричната еволюция – парите като институционален комплекс.

1

Лука Фантаци е икономист и историк, работещ в университета в Бокони, Милано. Последните няколко години той публикува една книга на италиански език (Fantacci, L. (2005), *La moneta. Storia di un’istituzione mancata*, Biblioteca Marsilio, Venezia, 276 p.), една статия на английски (Fantacci, L. (2005), Complementary currencies: a prospect on money from a retrospect on premodern practices, *Financial History Review*, vol. 12, n 1, pp. 43-61) и една статия на френски език (Fantacci, L. (2006). Qu’est-ce que la monnaie? La question de la complémentarité a partir des institutions historiques de la monnaie occidentale, in: *Monnaie sociale*, Lyon, Economica, pp. 59-72). Взети заедно тези публикации представят вижданията му за парите, основани върху нов прочит на паричната история, както и върху нова интерпретация на историята на мисленето за парите (паричната теория). Посочените публикации привлякоха вниманието ми, не само защото са оригинални сами по себе си, а и защото дават възможност за нови по-дълбоки и разнообразни анализи на парите.

За какво става въпрос, или кои са основните водещи идеи на Лука Фантаци, около които се бихме могли да разсъждаваме?

Първо, авторът разглежда парите не в техния механичен и често опростен вид (става въпрос за нео-класическия модел), а като „човешка” институция (р.23¹), която еволюира исторически и чието многообразие и пъстрота поставят редица предизвикателства пред теорията. Разбира се институционалното разбиране за парите не е ново, то отдавна има своите привърженици (затова ще стане въпрос по-нататък).

* Благодаря за коментарите на Лука Фантаци, Ник Кобарски, Момчил Карпузанов, и Жан Себастиан Гарби.

¹ Посочените страници са по книгата на Фантаци (Fantacci, 2005).

Своите идеи за институционалния характер на паричната еволюция Фантаци развива като отговор на въпроса, поставен преди години от италианския историк Карло Чипола², засягащо обяснението на вековната историческата тенденция към обезценяване на паричната единица (Чипола предлага като отговор на тази дългосрочна тенденция съществуването на механичен универсален закон, зад който стоят различни причини). Фантаци от своя страна смята, че по-подходящ отговор на дългосрочната обезценка би дала трактовката на паричната еволюция като еволюция на институциите³.

Второ, което е по-важно, правейки внимателен прочит на паричната история и преди всичко на западната цивилизация, Фантаци твърди, че основните функции на парите, с които съвременния икономист е запознат от учебниците, а именно средство за мерене (смятане), средство за размяна и средство за съхранение на стойността, в миналото са имали много по-сложни взаимовръзки, които днес ние не можем да разберем и не сме способни да си представим (р. 53)⁴ без да мислим в рамките на друг, алтернативен теоретичен модел. Ако разделим грубо историческото време в Западна Европа на два големи периода – античен или домодерен (до XV-XVIII век) и модерен (от XV-XVIII насам), и направим определени уговорки за условността на границата и „чистота” и „противоположността” на тези етапи, забелязваме следното принципно различие в паричните системи. За първия период като цяло е характерно разделянето на парите на идеални и реални, отговарящо на разделянето между функциите средство за мерене (парите-мярка) от тази като средство за размяна (парите-посредник). В рамките на този период парите не изпълняват третата функция – средство за съхраняване на ценността⁵. Този тип парична система за краткост ще наричам тип 1 – разчленен, диференциран. Обратно в модерната епоха, идеалните и реалните пари се отъждествяват, средството за смятане и за размяна се сливат (те се осъществяват от един и същ предмет, първо метал и после къс хартия), а функцията за съхраняване на ценността става водеща в съвременното разбиране за парите. Този тип парична система ще наричам тип 2 - синкретичен (слят, неразчленен).

Трето, според Фантаци исторически и логически средството за мерене предшества средството за размяна („никаква размяна не е възможна без мярка”, р. 37), докато мярката е съпътствало човешкия род от неговата поява, то посредникът в размяната се появява на относително по-късен етап, когато се разпада натуралното стопанство. Това твърдение е противоположно на традиционната интерпретация, според която парите като посредник логично и исторически водят след себе си и функцията на мярка на ценността.

² Cipolla (1963).

³ „Загадката” за дългосрочният тренд към обезценка на паричната единица (поставена от Чипола) има много сходства със „загадката” за дългосрочният тренд в нарастващото значение на държавата в икономиката (формулирано от Вагнер). Ще видим по-нататък, че е възможно тези две загадки да се обединят. Бих искал да спомена, че не още през 1909 г. руският икономист М. Туган-Барановски не само формулира загадката на Чипола (анализирайки революцията на цените през XVI век), но и дава сходен с този на Фантаци отговор – а именно, че обяснението на падащата покупателна способност може да е единствено институционално и социологическо (Туган-Барановский, 1909, с. 379-393).

⁴ Трудността при разбиране на миналите парични практики посредством съвременните теоретични модели са разбираеми, те имат своето философско обяснение. Няма да се спирам върху това, само споделя „учудването си” от факта, колко много понятийността и терминологията на паричната теория се отделили от тези в миналото, за да се стигне до там, че редица категории и термини, които използваме днес, в миналото не само са означавали различни неща, често напълно противоположни на това, което означават днес.

⁵ От тук и забраната за „паричен ръст” (лихвен процент), парите трябва да циркулират, да се харчат.

Четвърто, както споменах, Фантаци разграничава средството на мерене, въплътено в идеалните пари (*ideal money*), от средството за размяна, въплътено в реални пари (*real money*). Идеалните пари, или имагинерни пари (*moneta immaginaria*) нямат определена материална форма, те са мерило на ценността, докато реалните пари – имат конкретна материална форма и чрез която пренасят ценността. И така, идеалните пари не са свързани с определен материален носител, те нямат веществен израз (например определен метал – злато, сребро или мед), техният произход е извън-икономически, било сакрален, било легален⁶. В момента, в който идеалните пари се „отсекат“ в монета, то те престават да бъдат идеални, те са вече реални.

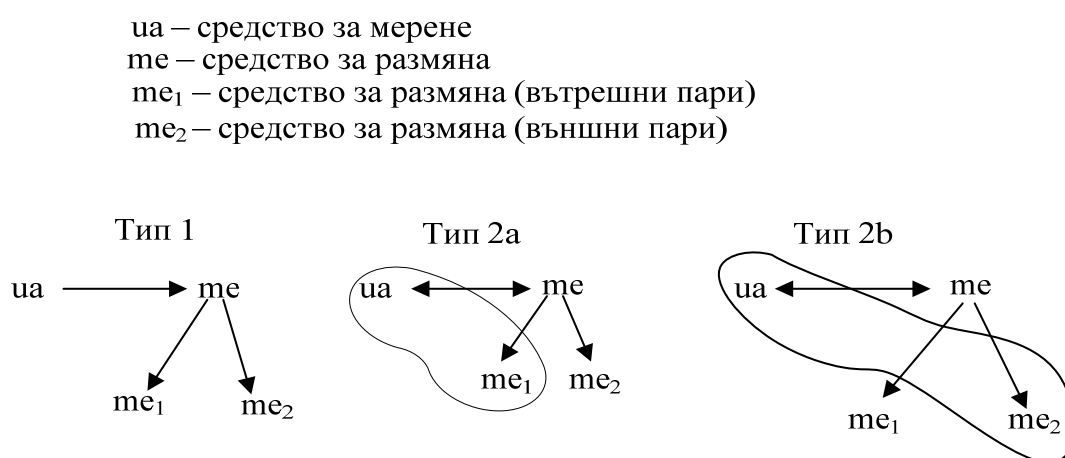
Пето, в рамките на реалните пари (средството на размяна) Фантаци акцентира върху различните функции и форми на малките пари (*moneta piccola, moneta bassa, small coin, small change*) и големите пари (*moneta grossa, moneta alta, large coin*). Докато малките пари са като правило непълноценни (тяхната легална стойност е по-висока от металната, затова често се наричат *token coin*⁷) и служат за вътрешния оборот в дадена суверенна общност или страна, то големите пари са като цяло пълноценни, те са средство за размяна между отделни суверенни общности и държави. Първият тип средства за размяна Фантаци нарича също така вътрешни пари, докато вторият тип средства за размяна, тези които се ползват в между общности и международния оборот – външни пари. Вътрешните и външните пари формират два типа парични зони, в които съществуват различни парични зависимости. Фундаменталните разлики между вътрешните (малките) и външните (големите) пари се определят от различните степени и механизми на генериране на доверие. Вътре в рамките на общността (град, държава, империя) се наблюдават различни форми на суверенитет, било то религиозен, държавен, докато в общуването между общностите водещи са пазарните механизми, тук парите се приемат по своята материална ценност (количествено - теглят се и качествено – пробват се). Въвеждайки посочените различни измерения на парите, Фантаци разкрива различните типове парична политика (промяна на легалната стойност или на металното съдържание), които могат да се провеждат според типа пари⁸. Освен това в рамките на вътрешните (малките) пари преобладават преразпределителните връзки, докато при външните (големите) пари – размяната.

⁶ Отклонявам мисълта си за да отбележа, че според мен е възможно идеалните пари да се разглеждат също като посредник, но не на икономическата размяна, а на социалната размяна, в този смисъл те са средство за размяна, комуникация, но идеално, в съзнанието на хората. Тогава се образуват четири типа на средства за размяна, видяна в широк смисъл – идеално и реално (в неговите три измерения – легално, метално и пазарно).

⁷ Имат фиксирана легална стойност, приемат се по номинал, не по тегло.

⁸ Монетите имат три стойности, съответно вътрешна стойност (идваща от монетния двор при сеченето), външна легална стойност, дадена от държавата и външна пазарна стойност, идваща от пазара (Fantacci, 2005a, p. 46-47).

Фигура 1

Шесто, в рамките на втория етап, който нарекохме синкретичен, и който може да приемем, че започва с въвеждането на златния стандарт в през 1731 г. в Англия и 1804 г. във Франция), сливането на идеалните пари с реалните, т.е. на средството за мерене със средството на размяна, преминава през два основни форми според начина на предметяване - металическа (до първата световна война) и книжните пари (до днес). Тук основен става принципът на конвертируемост, не само на един вид на един вид средство за размяна в друг (вътрешни във външни), но и най-вече на средството за размяна във средството за мерене. В рамките на този етап съхраняването на ценността и плащането на дълг стават основни функции на парите. В рамките на златния стандарт също има два основни етапа, първият когато уравниванията стават чрез търговските баланси и курсът на външните пари е фиксиран (XVI-XVIII), и вторият когато курсът се мени (XVIII-XIX). В най-новата епоха Фантачи специално акцентира върху план на Кейнс за международен клиринг, според който план се достига до своеобразно възпроизвеждане на паричните принципи на до модерната епоха (разделяне на средството на размяна от средството за мерене и премахване на функцията резерва на стойността), но вече на над-национално, т.е. международно равнище⁹.

Седмо, тъй като според Фантачи парите са не само материална история, но и начин на мислене, духовна история, авторът паралелно излага както историята на западноевропейските пари, така и историята на теорията и възгледите на парите.

„Парите са начин на мислене. Възможността да разберем парите в тяхната историческа еволюция е свързана с способността ни да възстановим хоризонта на мисленето и на словото за парите, според които парите са многократно разбирани, дефинирани и описвани. Затова е невъзможно да разделим паричната история от тази на мисленето”. (p.75).

Няма съмнение, че понякога действителността, практиката изпреварва мисълта, теорията за парите, а понякога това е обратно (примерите в книгата, в това отношение са много). Без да навлизам в подробности, ще отбележа, че за във втория етап основно

⁹ Клирингът като платежна система демонстрира посоченото разделяне, подобно разделяне се е наблюдавало в рамките на клиринговите системи през 30-те години на XX век, т.е. непосредствено преди втората световна война.

присъства класическата политическа икономия, тясно свързана с теорията за металическите пари (било то биметализъм или мономентализъм), а в последствие теорията на полезността. И в двата случая обаче става въпрос за различни варианти и прояви на рационализма и позитивизма, който се раждат в модерната епоха. Ето как авторът обобщава резултатите от своето изследване:

„Идеалните пари са мярка на ценността¹⁰. Металическите пари са средство за размяна. Фидуциарните (книжните пари) са инструмент за предварително или забавено получаване на ценността. В античния режим парите са преди всичко мярка. В металическия режим парите са преди всичко средство. Днес парите са преди всичко резерв.” (р. 262).

Осмо, Фантаци намира не само историческа подкрепа на своя теоретичен модел (в Рим – Цезар, Средновековието и т.н.¹¹), но и емпирични потвърждения на своите теоретични връзки – било то поведение на цените, или пък на различните типове парични реформи (например паричната стабилизация в Пиемонт XIV-XVIII век, паричната реформа в Савоя XV-XVI век и др.).

И накрая, девето, в чисто нормативен плана авторът, твърди, че съвременния тип пари не е най-ефективния и би било да се мисли за възврат към стария *предмодерен* диференциран, дуален модел (идеални – реални пари), и към циркулярната същност на парите (т.е. търсене на способи парите да *не* съхраняват стойност). Фантаци споделя твърдението на Кейнс, че същността на паричната институция е именно посочената разчлененост, дуалност. В този дух авторът смята, че парите са „пропусната, изгубена” институция, еволюцията се е отклонила от своя “най-добър” път. Изгубили са се степени на свобода, изгубила се е една ефикасна институция. Според автора днес количеството на паричната институция „се развива” за сметка на нейното качество. Това твърдение е изнесено в заглавието на книгата – „парите – една пропусната, изгубена институция” (*moneta mancata*).

Структурата на книгата на Лека Фантаци е следната. След увода, който се нарича „Изгубените пари”, първата част е посветена на идеалните, имагинерните пари (*Moneta imaginaria*, pp. 25-110), в която е представено паричното стопанство на античния режим, както и доктрините за парите преди формирането на класическата политическата икономия. Втората глава поставя в центъра на внимание металическото парично стопанство (*Standard metallico*, pp.111-192), в която са изложени както историческата поява на металните пари, така и влиянието на тези метални пари, и най-вече златните пари, върху формирането на парадигмата на икономическо мислене. В третата глава, Фантаци представя своите виждания за книжното парично обращение (*Circolazione fiduciaria*, pp. 193-272), което логически се явява последната голяма фаза в еволюцията на паричните системи. В тази част освен, че представя най-новите етапи в паричните системи, той представя и своите заключителни бележки, в които освен синтеза на идеите, ясно прозира и нормативното виждане на автора за бъдещата реформа на днешната парична система – а именно възврат към дуалността на парите („парите трябва да се мислят за да се харчат” -).

¹⁰ Има ли разлика между мярката за ценността и мярката за смятане? Това рядко се анализира в литературата, Фантаци също го пропуска. Засега само поставям този въпрос, въпреки, че е възможно да се окаже съществен.

¹¹ Виж за посочените периоди Осокин, Н. (2003, [1888]), Кулишер, И. (2004, [1909/1931]), Burns, A. (1927), Varbero (2006). Макар и встрани от темата, ще отбележа, че Карл Велики въвежда общи за тогавашна Европа средство за мерене (идеални пари), докато средството за размяна (реалните пари) остават специфични за отделните части на империята (Fantacci, 2005, p.54). Забелязва се разликата с днешното евро – което е едновременно и общо средство за мерене и общо разменно средство.

От самото изброяване на горните твърдения, се вижда, че те дават възможност за различни интерпретации, критики, разсъждения и нови анализи. Ще се спра върху теоретичните положения, които според мен не са достатъчно добре засегнати в книгата на Фантаци или пък могат да послужат за доразвиване на неговите идеи. Ще започна с някои по-тясно свързани с идеите на Фантаци проблеми после ще представя някои идеи на други икономисти, които разсъждават в същото направление, и ще завърша с едно теоретично предложение за парите като институция, което според мен не само теоретически обхваща основните идеи изложени в книгата на Фантаци, но и дава възможност за плодотворно интегриране на част от идеите на институционалната икономика в теорията на парите.

Но преди това да представя някои моменти от паричната история на Русия. Целта на това историческо отклонение е да даде допълнителна илюстрация на историческите примери в книгата на Фантаци, взети преди всичко от опита на западно-европейската цивилизация. Паричната система на Русия, която се формира в резултата на пренос и на съчетание и на европейски, и на арабски, и на азиатски традиции и институции, дава възможност да се открият редица общи и специфични моменти в разказаната от италианския автор история.

2

Две са основните особености на руската парична история¹². Първо, тя следва траекторията на западноевропейската парична история с определен времева забава, и второ, тази система притежава значително по-високо склонност към запазване на диференциарния паричен модел (тип 1). За последното свидетелстват трудностите при трансплантиране на западните парични институции и особено принципите на обединението между средството за мерене и средството за размяна, както и механизмите на генериране на доверието в парите. Като цяло преминаване от диференциран към синкретичен модел става постепенно, бавно, с редица колебания и съпротива. Въпреки, че може да се смята, че при реформата на Петър 1 (1672-1725) като цяло се достига до парична система от тип 2, то в последствие се наблюдават циклични колебания в обратно посока към първия, дуален тип парична система (тип 1). Дори реформите на като Сперански, на Канкрин, както в последствие и на Витте, не достигат до пълно отъждествяване на средството за смятане с това на размяна. Любопитно е, че и в първите години на болшевишката власт, историята се повтаря с въвеждането на златния червонец, който става мерна единица, но като цяло рядко циркулира като средство за размяна (това се изпълнява от совзнаците и др.)¹³. В пост-съветска Русия, по време на финансовата криза в края на деветдесетте години, също се появи посоченото разделяне между мярка и средство, като мярката станаха или долара или тъй наречената „учётная единица“.

Но да се върнем към първите стъпки на реформите. През XVI век сребърната рубла (равна на 100 сребърни копейки) изпълнява ролята на идеални пари (мярка), докато разменните монети са преди всичко медните копейки наречени денги¹⁴. Преди

¹² Виж за подробности Кулишер (2004, [1925]), Юхт (1994), Коломиец (2001), Централный банк Российской Федерации (2004), Ильин (2006), както и за болшевишкия период Голанд (2006).

¹³ Още през годините на военен комунизъм, Ленин продължава да настоява бюджетът да се съставя в стари златни рубли, макар и те да се преследват от съветската власт в размяната.

¹⁴ Унификацията на копейката става през 1603 г. чрез консолидиране на трите съществуващи монетни двора – московски, новгородски и псковски.

това, до 1536 г., когато са обединени, съществуват две мерни единици (две средства за мерене на ценността) – московската сребърна рубла и новгородската сребърна рубла (Ключевский, 2003, [1870/1900], с. 88). През 1612 г. се променя металното съдържание на сребърната мерна рубла, а през 1630-1680 се прави опит сребърната рубла да стане реални пари като се отсеке и пусне в обращение. Това са първите стъпки в посока парична система от тип 2. Що се касае външните – то това са тъй наречените ефимки (от руското име на йоахимтлера¹⁵), които са равноценни на талера и са монопол на хазната. През царството на Алексей Михайлович (1629-1679) се прави опит да се въведе медна монета (позната на русите още от татарското нашествие), която има номинална равноценност на сребърната и да циркулира редом с нея. Целта е да се постигне доверие в медната монета, като в последствие тя стане непълноценна вътрешна пара (token coin).

Паричната реформа на Петър 1 дава нов и решаващ тласък в прехода към синкретичен модел. Началните условия на реформата са следните. Средството за мерене е представено от сребърната рубла (100 коп.), полтинника (50 коп.), полуполтник (25 коп.), гривната (10 коп.) и алтына (3 коп.). Тези пари са идеални и не се секат. Що се отнася до реалните пари (средството за размяна), то те се състоят от телената сребърна копейка (1 коп.)¹⁶, денга (0.5 коп.) и полушка (0.25 коп.). Единственото свързващо звено между средството за мерене и това на размяна, което може да открием е телената сребърна копейка. Външните пари, както посочихме това са ефимките (от 1649 г.). Средството за размяна силно се обезценява, и се появяват фалшификата на медните монети. Напомням, че по това време, през XVI век, в Западна Европа се появява голямата сребърна монета наречена талер.

Както е известно идеите си за паричната реформа Петър 1 черпи от опита на Западна Европа, особено след неговото посещение на Англия, където той подробно разговаря с Исак Нютон – директор на британския монетен двор и баща на английската монетна реформа. В периода 1700-1704 г. в Русия се появяват основните номинали на новите пари, резултат от реформата – преди всичко серия датирани сребърни монети (50, 25, 10, 5 и 3 коп.), които циркулират заедно с медните монети (денга и полушка). През 1704 г. се отсека и сребърната рубла, която по своето метално съдържание е равна на талера. Приема се и европейската десетична система, като средството за мерене става рубла, гривеник и копейка (и техните половинки, а именно полтина, пятак и полушка), алтынат (3 коп.) се премахва. Със всички тези мерки се прави решителна стъпка да се премине мащабно да към парична система тип 2 (идеалните и реалните пари, средството за мерене и средството за размяна да се обединят в сребърната рубла). Освен това като външни пари Петър 1 започва да сече златния червонец¹⁷, който е точно копие на венецианския дукат (дукатите се претопяват и се превръщат в червонци). Ценността на този червонец, също се изразява в сребърни рубли (копейки).

В последствие, за да финансира войните и реформите си, Петър 1 е принуден да намалява теглото на монетите, и тяхното качество, т.е. да променя *tariff*'a (без да променя съдържанието на средството за мерене¹⁸). Като цяло паричните реформи на Петър са свързани с инфлация и обезценяване на разменни монети (медните монети се обезценяват от 6-8 пъти), и честата им фалшификация е добре известна на историците.

¹⁵ Виж за талера (Flandrin, 2003).

¹⁶ Проволочная серебрянная копейка.

¹⁷ Любопитно е, че 200 години по-късно по инициатива на Ленин, златеният червонец отново започва да се сече и става основен елемент в паричната реформа на болшевиките.

¹⁸ По някои данни за периода 1698-1711 г. печалбата от тези мерки представлява 29.3 % от стойността на цялата отсечена парична маса.

В първата четвърт на XVIII век структурата на паричното обращение е следната: 88.5 % сребърни монети, 9.2% - медни и 2.3% златни (Юхт, 1994, с. 35) (като се отчете, че паричната система на Петър 1 като цяло се запазва). Обобщавайки може да кажем, че в края на царството на Петър 1 се достига до система, в която в основата на средството за мерене стои имитацията на сребърния талер, в основата на външните разменни средства стои имитацията на златния дукат, а вътрешните разменни средства са непълноценните сребърни и медни монети. От тук може да заключим, че преминаването към тип 2 (обединяването на мерното и разменното средство) след реформите на Петър 1 е почти завършено (напомням, че то започва от телената сребърна копейка ...).

Основните етапи на паричната еволюция в Русия след Петър 1 е в общи щрихи следната. Екатерина II (1729-1796) въвежда книжните пари (асигнации) през 1768 г., които имат за цел да подменят обезценяващите се медни монети. Тези книжни пари, първоначално са покрити с метал (сребро), но постепенно покритието се нарушава и те се обезценяват, особено след войните с Наполеон (на 9 април 1812 асигнациите са прокламирани за задължително средство за плащане в частните сделки). Веднага след войната се правят опити от Сперанский за парична реформа, а в последствие такъв опит прави и Канкрин. През 1843 г. Канкрин (министър на финансите), осъществява девалвация, като се опитва да приведе легалния курс на книжните пари (асигнациите) към пазарния им курс, чрез подмяната на тези асигнации с държавни кредитни билети (1 рубла в кредитен билет = на 3.50 рубли изразени в асигнации). Това води до спад в цените 3.5 пъти (в днешната терминология се нарича дефлация) и редица затруднения за стопанството. Следва руско-турската война (1877/1878) и кредитната рубла отново се обезценява. След благоприятна икономическа конюнктура и продължителна подготовка (в която личат имената на министрите на финансите Бунге и Вишнеградски), през 1897 г. министърът на финансите Сергей Витте, реализира стабилизацията на рублата на база златната рубла (след дълги дискусии златото е избрано за основа през 1893 г.). Златната рубла е идеални пари и не се сече (Ильин, 2006, с. 196). Секат се империал (15 рубли) и полуимпериал (7.5 рубли), а в последствие и златна монета от 5 рубли (търсенето на тези монети не е било голямо и разпространението им е било ограничено). През 1899 г според новия закон (монетен устав) златната рубла става средство за мерене, а в частните сделки е задължителна пълноценната сребърна монета (1 рубла, 50 коп. и 25 коп.) за плащания на суми до 25 златни рубли и непълноценни и медни монети за плащания на суми до 3 златни лева. Легално се ограничава се емисията на кредитни рубли (книжни рубли) на принципа – до 600 млн рубли е нужно да са покрити с 50% злато, а над тази сума покритието трябва да е 100 %¹⁹.

Като цяло многобройни са свидетелствата, че златните монети не са били приети с ентузиазъм от населението, то или не се интересувало или те не са били подходящи за него. Според редица икономисти реформата на Витте е била насилствена и погрешна, защото от руското население не е имало необходимост от тези монети (друг е въпросът за чуждестранните капитали, които предпочитат стабилните пари). Според

¹⁹ Сведенията са взети от Туган-Барановский (1909, с.414). Според Ильин (2006, с.194) лимитът не е 600 млн. рубли, а 500 млн. рубли, което тук едва ли има значение. За разлика от реформата на Канкрин, при Витте не се появяват нови парични средства за размяна, а се променя паричната единица (курсът на книжната рубла, т.е. курсът на старата кредитна книжна рубла = 2/3 на новата златна рубла). Според Туган-Барановски (а и в логиката на Лука Фангачи), подобен тип девалвация става чрез промяна в стойността на мерната единица, което е по-добре „защото не се отразява на цените на стоките, а само се изменя металическата парична единица и се изравнява с пазарния курс на книжните пари в които се изразяват цените (Туган-Барановский, 1909, с.412).

Симеон Демостенов²⁰, Михаил Туган-Барановски и други икономисти, познавачи на руската действителност от това време, насилственото вкарване на златната рубла в обращение води до загуби (намалява се валутния резерв, който не носи доходи), и влиза в противоречие с навиците на руското население свикнало с книжните пари. Демостенов цитира П.А.Николский, според който:

”Ние, русите, които имаме всеки ден работа с книжни пари, може да засвидетелствуваме, че в нашите глави не се извършват онези мисловни процеси, които се посочват от току що споменатите икономисти (НН: става въпрос за процедурата на мисловното оценяване в металически пари). Когато ние ежедневно купуваме с книжни пари най-разнообразни предмети, ние никога мислено не си представяме ценността на каквото и да било количество металически пари” (Демостенов, 1937, с.126).

Симеон Демостенов дава други примери, например от Индия, където книжните пари и непокрити пари са по-добре приети от покритите и пълноценните. Ако припомним, че като цяло азиатските парични традиции са свързани още от дълбока древност с книжните пари (Китай например²¹), то на първо време може да кажем, че паричната система от тип 1, този на разделените пари, е характерен повече за азиатските парични институции. Бавността и трудностите, с които руското население и икономически субекти приемат задно-европейските парични традиции (особено принципите на тип 2) са едно доказателство.

И накрая като илюстрация в долната таблица представям резултатите от задълбочените изчисления на видния руски историк Василий Ключевский, който от през 1882 г. прави опит да оцени динамиката на покупателната способност рублата от XV до XVII век. (своеобразна илюстрация на феномена на Чипола с руски данни)²².

Таблица 1

Обезценяване на руската рубла по Ключевский (XV-XVIII век)

Година	Цена на рублата изразена в рубли от 1882 г. (1882 г е взета за база на цените)
1500	Над 100
1501-1550	63-73
1551-1600	60-74
1601-1612	12
1613-1636	14
1651-1700	17
1701-1715	9
1730-1740	10

²⁰ Виж например Демостенов (1937, с. 121-130).

²¹ Виж Eagleton and Williams (2007)

²² Това изследване е изключително оригинално в редица аспекти, не само с теоретичния си модел (оригинален вариант на количествената теория за парите), но и с цялата си емпирико-статистическа работа по реконструкция на ценовите индекси (за които между другото методологията се появява чак в началото на XX век), характеристиките на паричните единици, на мерните единици и др. Между другото изчисленията на Ключевский в студията му е много сходна с формулите, които предлага Фантаци при анализа на металическите пари (виж също Fantacci, 2005a). Изхождайки от руската действителност и правейки определени корекции за промените в паричните единици, Ключевски показва, че е по –удачно покупателната способност на рублата да се оцени чрез индексите на цените (тук вече руският историк прави задълбочени анализи на цените по продукти, по източници и др.).

1741-1750	9
1882	1

Източник : Ключевский, В. (2003, [1870/1900]), с. 132

3

Да се върнем обратно към основните теоретични положение в книгата на Фантачи. Засега оставям настрана еволюцията на паричните институции, към което ще се върна в следващия параграф, където ще предложа нов институционален прочит на загадката на Чипола. Да погледнем по-скоро различните типове функционални деления, които предлага автора. Тъй като всичко се разбира в сравнение, ще спомена някои други автори, които под различна форма за акцентирали върху посочената диференциация на парите.

Повтарям пак, че Лука Фантачи въвежда два типа парични стопанства. В Тип 1 (предмодерен) идеалните и реалните пари са разделени, функциите на мерене и на средство също, и парите *не* изпълняват функцията съхранение на ценността. Този модел може да се нарече модел на диференциация, комплементарност, на дуалност и т.н. При тип 2 (модерен), идеалните и реалните пари се сливат, мярката и посредникът на размяната се определят в един предмет, функцията средство за съхраняване на ценността става водеща. Този модел на парична икономика може да се наречем моно модел или синкретичен модел.

Това, което веднага ми идва на ум е сходството и с типологизацията на паричното стопанство, направено от Валтер Ойкен, в книгата му „Основи на националната икономия”, част III, глава 2 (Ойкен (2001, [1969])). Използвайки своята специфична методология за анализ на стопанството, съчетаваща в себе си елементи на историческата школа и на дедуктивния подход²³, Ойкен формулира два типа, или две *чисти форми на парично стопанство*:

„Много национални икономисти говорят, че парите са разменно средство и мярка за ценността. С тази дефиниция не се стига далеч.[...] Историята показва, че в различни културни среди и през много векове разделянето на двете функции е било обичайно, че разделянето и съединяването са балансиране в исторически план или разделянето даже преобладава [...] Националната икономия трябва ясно да изтъкне този исторически факт. Трябва да се различават две чисти основни форми на парично стопанство. Първата основна форма, в която парите се използват и като разчетна единица, и втората основна форма, в която парите и разчетната единица са две отделни величини. [...] Икономическият процес се развива напълно различно по отношение планирането и фактическият ход на събитията в двете основни форми...изобщо цялостният икономически процес би изглеждал по друг начин, отколкото е в действителност (ако не са слети мярката и средството, НН)” (Ойкен, 2001 [1969], с. 203-205).

За всяка чиста форма на парично стопанство, според Ойкен, трябва да се изгради *самостоятелна* парична теория (Ойкен, 2001 [1969], с. 206). Това твърдение е много интересно, защото потвърждава затрудненията, които има съвременния изследовател при анализ на паричните връзки от миналото, използвайки съвременния понятиен инструментарий. По-нататък, използвайки подхода на точковата, моментна

²³ Този подход според Ойкен преодолява голямата методологическа антиномия между историческия (индуктивен метод, емпиричен метод) и теоретичния (дедуктивен) метод.

абстракция²⁴, и наблюдавайки конкретно състава и структурата на портфейлите на определено избрана стопанска единица, Ойкен формулира три типа *чисти парични системи*, които се отнасят *единствено* за средството за размяна (което както посочих е наречено от Ойкен пари). В зависимост от това как възникват или изчезват парите, немският икономист различава трите типа чисти парични системи, а именно: когато материално благо се превръща в пари, когато парите възникват при доставка на стока или при полагане на труд и накрая, когато парите възникват чрез кредита. Погледната от позициите на посочените две идеално-типични класификации, задачата на паричната теория е формулирана по нов начин, а именно да покаже:

„[...] какво влияние оказват наличието и използването на отделните парични системи върху стопанския процес на разменното стопанство и как въздейства различието на двете основни форми на паричното стопанство върху стопанския процес.[...] как се обуславя от парите стопанският процес, който протича в разменното стопанство? Това е задачата на паричната теория...следователно теорията на парите не бива да остава при старата постановка на проблема и да се поставя задача да изследва само определянето на „паричната стойност“ или „равнището на цените“ (Ойкен, 2001 [1969], с. 219-220)²⁵.

Различията в подходите на Фантаци и Ойкен се състоят в това, че докато Лука Фантаци свързва парите преди всичко с тяхната функция средство за мерене и за оценка, то Валтер Ойкен парите са преди всичко средство за размяна²⁶. Но да се върнем към разликите. Докато Фантаци поставя средството за мерене и логически и исторически преди средството за размяна, но обратното е в сила както за ордолибералите (освен Ойкен тук може да споменем Вилхем Рьопке, Константино Бресциани Турони и др.), така и за австрийската школа в теорията на парите (Карл Менгер, Лудвиг Мизес, Мъри Ротбърт, Фридрих Хайек и съвременните австрийци като Ханс Херман Хоп, Джозеф Селерно и Паскал Сален например). Според посочените икономисти средството за размяна логически и исторически водят до това, че то става и средство за мерене (за тях средството за размяна е основна и дори единствена характеристика на парите). От своя страна, следвайки логиката на даване на приоритет на средството за мерене, Лука Фантаци, логично отричане на функцията средство за съхраняване на ценността и плащане на дългове. У ордолибералите също водещата е ролята на средството за размяна, което генетично определя като основна и функцията за съхраняване на ценността, на покупателната способност (защото в действителност колко е времеви интервал, след който може да се твърди, че средството за размяна става средство за съхраняване на стойността?).

Да се спрем малко повече на австрийската школа, според която, както посочих, парите са най-вече средство за размяна, за пренасяне на ценност във времето и пространството²⁷. От времето на знаменитата статия на Карл Менгер (1892) до днес, произходът и еволюцията на парите (средството за размяна) са разглеждани от австрийците като самозараждаща се, ендогенна за пазара институция, която на

²⁴ Понякога наричана „изолираща абстракция“.

²⁵ Ойкен (1969) твърди, че именно това разделяне на парите от средството за смятане позволява разцвета на европейската търговия през късното средновековие.

²⁶ В статията си Fantacci (2005a, р. 43) авторът нарича парични единици и мерната единица и разменната единица. Виж по-нататък параграф 5. Това предизвиква редица чисто терминологични проблеми (защото не може цялото, както и негова част да носят едно и също име!), по-нататък ще предложа свой подход, който би могъл да преодолее тези затруднения.

²⁷ За подробности относно австрийската школа виж Неновски (2001) и Неновски (2004), а в по-общ план относно теориите за парите виж Демостенов (1937).

значително по-късен етап се монополизира и става публична²⁸. Монополизирайки паричното предлагане държавата целенасочено или не, нарушава нужното за стопанството количество пари, което води до деформация в относителните цени и до калкулационен хаос. В този хаос се губят опорите за вземане на решение и стопанска дейност. Единственото и естествено, според австрийската школа институционално решение, е предлагането на пари да се приватизира и да се остави на пазарните сили. Тогава действат механизми на саморегулиране (враждебен клиринг между банките емитенти например), и паричната ще бъде на своето необходимо, естествено ниво²⁹. Повечето привърженици на австрийската школа не се интересуват в детайли от средството за мерене, за мнозинството от тях то не е пари, а като цяло те споделят публичния и холистичен характер на мерната единица. Някои от тях виждат логика в достигането до едно единствено средство за мерене, поради страничните ефекти, и поради неговата прилика с човешкия език като средство за комуникация. Рядко са онези, които предлагат да се въведе конкуренция между средствата за мерене (моделът на Хайек от 1977/1978 е такъв).

Самото сливането на средството за мерене с това на размяна (парите), което лежи в основата на тип 2, е критично погледнато от австрийската школа. Защо критично? Ще дам свое собствено обяснение, което е следното. След като се слоят с мерната единица, средствата за размяна (т.е. парите) и след като производството на тези средства за размяна (пари) се монополизира и одържави, то парите започват пряко и физически да рушат ценова структура, а водят до значителни преразпределителни процеси, в зависимост от това колко са и как се движат в стопанството. Тоест средство за размяна влияе пряко (някак си отвътре) върху средство за мерене и руши неговите основни комуникационни свойство. Нормативно погледнато, според австрийската школа, средството за мерене трябва да бъде стабилно в продължителни периоди, или ако се променя³⁰, то това трябва да става симетрично за всички стопански участници, т.е. да се отразява единствено върху общото ниво на цените (запазвайки структурата на относителните, микро цени). Така промените в общото ниво на цените се откъсват от промените в относителните цени и съответно не водят до дълбоки промени в разпределението на доходите. Докато при тип 1 съществува един допълнителен курс, допълнителна цена (за конвертиране на средство в мярка), то при тип 2, този курс, цена липсва. В синкретичния модел, тип 2, идеалните пари не съществуват, те са се слели материално със средството за размяна и количествените и качествени манипулации на последното от страна на държавата създава несигурност. В тип 2 държавата не променя цена, курс (тази на средството на размяна изразена в идеалните пари), а манипулира количеството средства за размяна (било чрез промени в техния брой, било чрез промени в металното съдържание на монетите). Господстващата парична теория в периода на тип 2 е количествената теория за парите, според която цените се определят от количеството пари (било то метални или книжни) и държавата има грижата дискреционно или чрез определени правила да контролира това количество. При тип 1,

²⁸ Ойкен разграничава два типа възникване – глобално - това на паричното стопанство (според това дали мярката и средството са обединени или не) и конкретно възникване – на паричната система – или на средството за размяна. В тази логика статията на Менгер дава отговор само на втория тип възникване, това на средството.

²⁹ Виж обзора относно механизма на частните пари в Selgin and White (1994). Ордолибералите не споделят частната парична конкуренция на пари (средства за размяна), но те предлагат това да става по предварително определени правила (подобно на Милтън Фридман).

³⁰ Както е ставало в историята (чрез промяна в tariff'a, т.е. легалния курс между средството на размяна (във формата му на вътрешни пари) и средството за мерене.

промените в курса между марка и средство, които са били често срещани, не са позволявали промените в мерната единица за се отразят върху относителните цени³¹.

Да продължим още малко мислите си в рамките на австрийската школа. В рамките на тази школа (понякога наричана школа на конкурентни частните пари), и без да навлизаме в класификация на многообразието на възгледи у различните автори, ще спомена, че съществуват теоретични модели и конкретни предложения за парични реформи, които под една или друга форма се базират именно върху различието, което съществува между мярката и средството (за обзор виж White, 1984, особено важни са моделите на Блек, Фама и Хол). В част от моделите на свободните пари се предполага, че най-удачната форма за стабилизация на парите е разделяне на средството за смятане от средството за размяна. Някои смятат, че това е желателно и възможно (като Леланд Игър, Yeager (2001)), други (като Лари Уайт) смятат че това е невъзможно и нелогично (White, 1984) и е нужно единствено да се приватизират средствата за размяна. Сред многообразието от институционални конфигурации, е интересно предложението на Хайек. Подобно на останалите привърженици на частните пари, Хайек предлага пълна конкуренция на средствата за размяна, които да са конвертируеми в стокови кошници. Но той не спира дотук, а предлага и конкуренция на средствата за смятане, на селекция на парични стандарти. С други думи държавата е лишена дори от възможността да дефинира средството за смятане (такова дефиниране се предполага от редица привърженици на конкурентните пари, като Блек, Фама, Игър и др.). Или, допуска се възможност за конкуренция на различни изражения на покупателна способност, и по-същество конкуренция на ценови равнища. Паричната конкуренция е *тотална*. Самият Хайек обаче твърди, че най-вероятно след определен период на конкуренция на стандарти, разменните курсове между “най-добрите” стандарти ще се фиксират, за да се улесни смятането. Идеята за покритие със стокова кошница не е оригинален принос на Хайек³². Първо, без съмнение, стоково покритие на средствата за размяна е естествен (генетично определен) начин за преодоляване на колебанията в стойността на парите³³. Второ, редица икономисти критикуват обвързването и покриването на парите с една единствена стока (та била тя дори и злато). В действителност теорията и практиката познават редица предложения при които се предлага покритие в *повече от една стоки*³⁴. Например: (i) биметални комбинации в рамките на обща монета, съставена от злато и сребро (Валрас, Еджуърт, Маршал), (ii) подвижна, според търговията, комбинация от злато и сребро (Нюкомб), (iii) табуларен стандарт, когато всички цени се индексират чрез определени таблици (Джевънс) (iv) предложението за стабилизиране на долара чрез средно претеглен индекс от цените на основните стоки (Фишер), и се стигне до съвременни предложения за (v) кошница от сročни стокови контракти (Доуд) и др.³⁵.

³¹ Този тип е значително по-близо до абстрактния модел за хеликоптера на Фридман, когато всички стопански субекти получават изведнъж повече пари.

³² Виж Хайек (2004, [1985]).

³³ Менгер и Маркс демонстрират, че парите генетично произтичат от стоковата размяна, а Мизес чрез своята регресионна теорема, извежда настоящата стойност на парите от тяхната стойност като стока в миналото.

³⁴ За подробности виж Fisher (1920), Laughlin (1931) и Friedman (1951).

³⁵ Съществува една друга особеност в модела на Хайек, която засяга принципа на конвертируемостта и която, трябва да признаем, не ми е изяснена напълно. В предложението на Хайек стоковото покритие е свързано с принципът на постоянна конвертируемост, видяна като възможността във всеки един момент да превърнеш своите пари (в случая частно емитирани) в стока или група стоки). Няма съмнение, че принципът на *постоянната* конвертируемост е основа на доверието в парите. Това е показано от паричната история (Rist, 1938). Върху това се гради и критиката на Рист, отправен към Рикардо и количествената теория, които според него не споменават дори за принципа на конвертируемостта.

Да насочим вниманието си сега, към тези автори, чиито изследвания подкрепят идеите на Фантаци. Както споменах Лука Фантаци критикува на сливането на мярката и разменното средство (тип 2) от други позиции, различни от тези на австрийската школа. Авторът смята, че държавата е загубила един важен дискреционен инструмент за управление на стопанството (курсът, цената на реалните пари изразени в идеални, на средството на размяна изразено в средството на мерене), и като цяло са се понижали степените на свобода. В чисто исторически план, промените в *tariff*³⁶, както и използването на непълноценни вътрешни пари (*token coin*) са давали възможност да се решат редица чисто вътрешни проблеми, свързани с дефицита на дребни, малки пари (*small change*) и др. У Лука Фантаци, който изхожда от тип 2, функцията за на съхранение е тотално отхвърлена, защото средството за размяна има за цел да се харчи, да не се спира неговото циркулиране. Всяко спестяване във форма на пари е вредно, тяхното задържане е вредно, и като цяло невъзможно на равнище цяло стопанство. Не случайно под една или друга форма той споделя възгледите на Кейнс³⁶. Въпреки, че привържениците на австрийската школа смятат лихвения процент като цена на спестяванията, не на парите, то те не отричат основното свойство на парите да съхраняват и пренасят стойност (което произтича според тях от средството за размяна).

Редица изследователи, преди всичко икономисти, антрополози, социолози и историци, под различна форма, но в духа на италианския автор, показват водещата роля на средството на мерене сред функциите на парите. Между тях може да споменем Франсуа Симианд, Марк Блох, Георг Зимел, Леон Валрас, Георг Кнап, а днес френските икономисти Мишел Аглиета, Андре Орлеан, Жером Блан и други³⁷. Като цяло според тях средството за мерене предшества средството за размяна, последното е характерно само за пазарната, икономическата размяна, докато първото е фундаментален артефакт на социалната размяна. Мерната единица има холистичен произход, често сакрален произход, като в последствие заедно с еволюцията на обществото черпи своята легитимност от суверенитета на различните типове държава. Този сакрален произход е бил многократно подчертаван от антрополозите, ще спомена само за Марсел Мос, а в последствие във Франция се разви цяло направление в паричната теория, което разви теорията за парите, като произлезли от размяната на дарове (голяма част от техните изследвания са публикувани в списание MAUSS³⁸).

В тази посока, в последната си книга на Аглиета и Орлеан (*Aglietta and Orléan, 2002*)³⁹, дават *нов* отговор на въпроса за природата на парите, като откриват нейните корени в преодоляването на генетично вроденото у хората насилие (както и в рамките на предишните публикации, тези те използват активно теорията на Рене Жерар,

Рикардо смята, че ограничението на количеството пари без разлика на режима (покрити или кредитни пари) е достатъчно условие за стабилност на стойността на парите. В реформата на Хайек обаче конвертируемостта е „нестабилна”, тя зависи от уменията на емитентите на средства за размяна (пари) да управляват своите стокови кошници, чиито компоненти ще се оценяват по пазарни цени.

³⁶ Фантаци цитира Кейнс, според когото истинската парична история започва от реформата на Солон (6 век пр.н.е.), който целенасочено изменя съотношението между средство на мерени и средството на размяна, като показва, че истинската парична институция е тази, която е свързана със суверенитета, с политиката.

³⁷ Например американската социоложка Вивиан Зализер (*Zelizer, 1994*).

³⁸ MAUSS = *Mouvement anti-utilitariste dans les sciences sociales*. Виж също сборника от изследвания *Aglietta, M., A. Orléan (éd) (1999)*, както и първите статии на *Orléan (1991, 1992)*.

³⁹ Виж също *Orléan (2007)*

свързана с миметичното насилие⁴⁰). Тези фундаментални зависимости тук не ни интересуват. По скоро ще отбележа, че двамата автори поставят в центъра на внимание функцията на средство за мерене на ценността, която според тях не само е основна, но и дава възможност логиката причинността на образуване на цените да се промени, т.е. порядъкът не е „ценност → цени → пари”, а се обръща ставайки „пари → цени → ценност”⁴¹ (авторите тук критикуват подхода на Маркс от, според тях, марксистки позиции). Парите са фундаменталната предпоставка за генезиса на полезност, ценност и т.н., парите предшестват паричното стопанство. Според френските автори генезисът на средството за мерене е извън икономически, сакрален. Що се отнася до средството за размяна (което е второстепенно), то неговият генезис е спонтанен и стихийен (в това отношение е забележима промяната във възгледите на двамата автори в рамките на последните 20 години, към модела на спонтанната поява на средството за размяна, типично за австрийската школа и силно критикувано от тях преди⁴²). Холистичната и абстрактна природа на средството за мерене (което подчинява средството за размяна), дава обаче *отново* теоретично основание на авторите да пледират за активната роля на държавата при управлението на паричните процеси, което между другото е основна черта на повечето автори, които поставят в основата на парите процесите на измерване, а не на размяна. Аглиета и Орлеан правят исторически анализ на паричните практики (практиките древността, средновековието и ново време), на „траекториите на парите”, както се изразяват те, за да покажат историческото значение на средството за мерене, както и дуалността „идеални пари – реални пари” (тип 1 за който стана вече въпрос)⁴³.

В същия дух са и разработките на Жером Блан, посветени на паралелните пари и паричните субститути, и според когото „ функцията на смятане (*fontion de compte*) е наистина фундаменталната парична функция” (Blan, 2000, p.25). подобно на Фантаци Блан смята, че средството за размяна (тук е наречена средство за плащане) има подчинена роля, докато функцията на парите да съхранява ценността (*reserve de valeur*) не е специфично парична. Блан разглежда парите като система, която “разхвърля” пренася своите генерични функции към различни по форма парични инструменти⁴⁴.

Преди да предложи едно, *ново* според мен, теоретично решение на паричната еволюция като институционална еволюция, на фигура 1 представям възможна топология на подходите към парите на някои автори, разгледани дотук в текста. Четирите квадранта се образуват от пресичането на хоризонталната линия, която подрежда теориите от ляво (привърженици на паричен монопол и при средството за размяна и при средството за мерене) надясно (привърженици на частна конкуренция и на двете функции), а вертикалната отгоре (разделяне на двете функции и първичност на

⁴⁰ Виж например Aglietta and Orléan (1984).

⁴¹ Любопитно е да отбележим, че това обръщане на причинно следствените връзки, въплътено в априорността на парите, намира симпатия у Симеон Демостенов, който споменава многократно в своите трудове заслугите на японския икономист от началото на XX-ти век, Киохиро Сода, писал на немски (Демостенов, 1937).

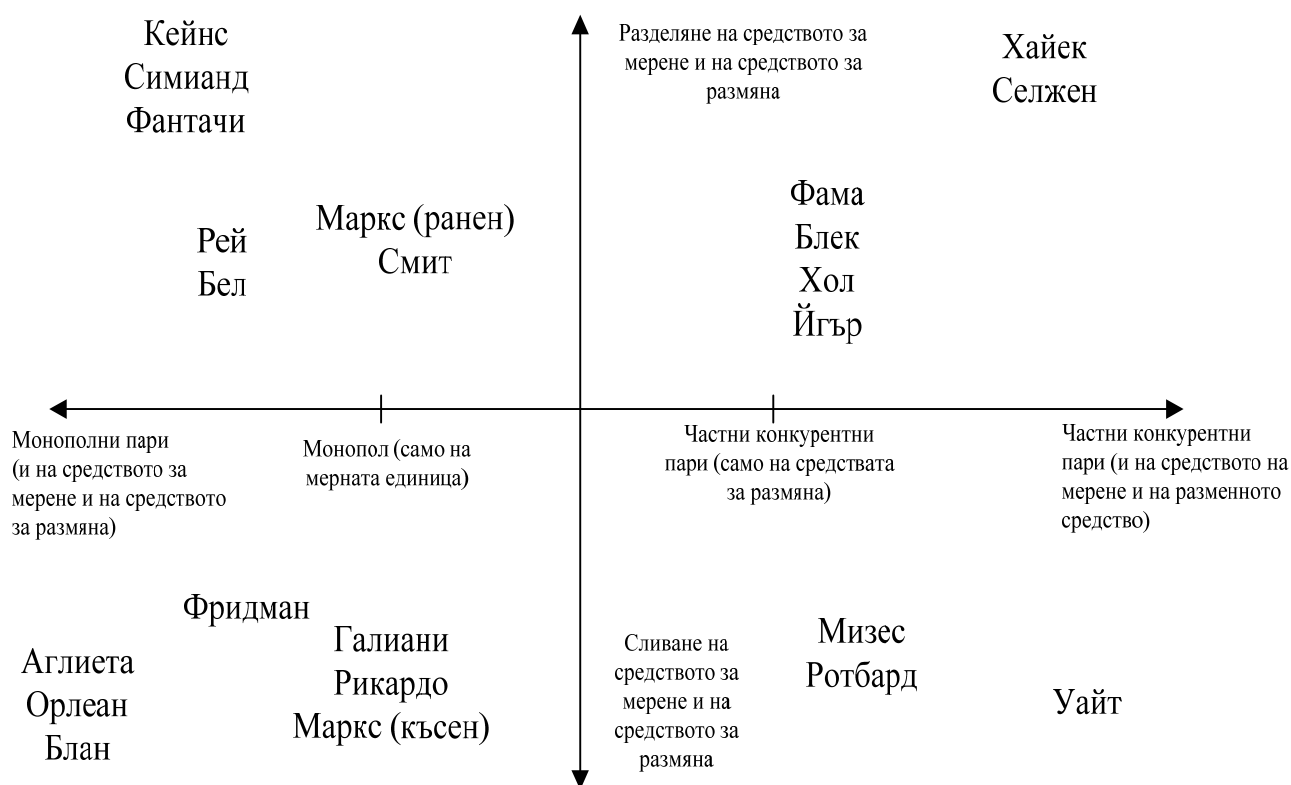
⁴² Например в известната им книга „Насилието на парите”, Aglietta and Orléan (1984). Също така двамата автори вече говорят за миметична парична конкуренция, което не е съвсем различно от институционалната конкуренция, конкуренцията на парични инстанции.

⁴³ Виж глава IV, pp. 123-166. Авторите наричат първата система тип 1 дуална, докато втората тип 2 – система на конвертируемостта.

⁴⁴ Виж също обзорната книга на Генкин (2002). Що се отнася до историята на функционалното делене на големи и малки пари (до голяма степен покриващо се със отношението външни – вътрешни пари), ще спомена само за разработките на Франсуа Велде (някои от тях са съвместно с Томас Сържънт), Sargent and Velde (1997), Velde (1998).

средството за мерене) надолу (тяхното сливане и първичност на средството за размяна). Не претендирам за изчерпателност, както и съм далеч от мисълта, че двумерното пространство може да обхване пъстротата и пластичността на повечето парични теории. Мисля, обаче, че такава класификация би била полезна стъпка за ориентиране в многобройните подходи към парите.

Фигура 2 Опит за топология на теориите за парите

В книгата си Фантаци ни предлага поглед към институционалния характер на парите през призмата на едно преди всичко историческо изследване. Същевременно в последните години институционалната икономия напредва много бързо в рамките на икономическите науки. Като цяло обаче опитите да се интегрира натрупаното знание от това направление, почти отсъстват у италианския автор. Без да критикувам автора (целите му явно са били други, а именно да покаже дуалността и даже многомерността на паричната институция в исторически аспект) се питам как може да се поправи тази

липса, без разбира се да се отива в абстрактен институционален анализ. Мисля, че подходът, който предлагам по-долу, дава възможност не само да се интерпретира еволюцията на паричните институции в светлината на разделяне на средството за мерене от средството за размяна (грубо казано преход от парична система тип 1 към тип 2), но и дава възможност да се уточни решение на загадката на Чипола, за която стана въпрос в началото (а именно глобалния тренд към обезценяване на паричната единица).

Без да навлизам в методологически детайли, предлагам две основни постановки. Първо, правилото за мерене и сравнение на ценностите (I_1 , където I от институция) и правилото за размяна (по I_2) да се разглеждат като две напълно *самостоятелни* по исторически генезис и по логика на развитие институции⁴⁵. Първото е дълбоко вградено в социалната размяна, то е заченато със раждането на човека, докато второто се появява на по-късен етап, и е типично преди всичко за икономическата (и дори пазарна) размяна. Второ, предлагам интерпретация на парите като институционален комплекс, т.е. като сложна мрежа от институции, които се развиват не само в резултат от вътрешното взаимодействие на двете посочени правила, но и които са подложени на въздействие на други основни институции като религията, държавата и други. Паричният комплекс не се намира във вакуум, той е вграден в цялостната институционална динамика на обществото.

Посочените две институции за мерене I_1 и за икономическа размяна I_2 могат да се разглеждат като допълняеми (комплементарни) или заменяеми (субститути) според това дали съществуването на една от тях увеличава или намалява ефективността на другата⁴⁶. Ефективността на дадена институция е свързана със способността и да позволява нарастване на координацията на действията и кооперацията между актьорите, както и да направи приемливо за тези актьори разпределението на доходите и богатата. Другояче тази ефективност може да се свърже със способността на институцията да отговорят на нарастващата комплексност в поведение на актьорите, да позволява появата на нови практики, с други думи да е бѐде все „по-отворена“ за новото. В рамките и на двете институции, микроповедението на актьорите, търсенето на определени услуги свързани с меренето и размяната, трябва да станат основен отправна точка за появата на нови правила⁴⁷.

Между двете институции (правила за поведение) има определена йерархичност, при която по-високо стоящото правило е определящо (правило относно правилата ...) и последното по-рядко се променя. Социологически погледнато, институциите за мерене и размяна, както и самата йерархия между тях (в рамките на паричния комплекс) е резултат от борбата на различните групи и индивиди, на техните интереси, било то икономически, властови или духовни. Тези групи по интереси използват останалите институции (преди всичко държавата, преди нея религията) като лостове, за да влияят върху институционалната архитектура на I_1 и I_2 . В резултат от това влияние се достига до различни конфигурации, за които говори Лука Фантаци, грубо казано парична система от тип 1 и от тип 2.

⁴⁵ Ограничавам се до тези две институции, макар, че би могло анализът да се задълбочи с правилата за плащане, за погасяване на дълговете и др., това обаче не от значение сега, защото идеята ми е само да покажа възможния начин на анализ. Относно дискусията за институциите преpraщам към Searle (2005) и Hodgson (2006).

⁴⁶ Възможно е да се правят определени паралели с допълнимостта на богатата в традиционната утилитарна икономия, макар и това да е много рестриктивно. Идеите за допълнимостта на институциите е развивана от Масахико Аоки, Бруно Емабл например.

⁴⁷ Преди години се появи книгата на Сенти, в която той пледираше за разглеждане на паричните процеси през призмата на търсенето на парични услуги, за съжаление тази идея не бе развита (Centi, 1984).

Нататък логиката на институционалното мислене е следната. Изхождайки, че *езикът* е фундаменталната конституираща институция, която позволява съществуването на останалите институции, и която е фундаментално средство за представа, представяне (*medium of representation*) (Searle, 2005)⁴⁸, отбелязваме че правилото за мерене *I1* е *генетично* по-близо до езика (то е мост, който свързва езика с икономическата размяна)⁴⁹. Подобно на езика и на мерните единици, средството за мерене на ценността е идеално в себе си, неговият произходът не е икономически, а преди всичко социален. Този тип правило помага да се развие абстрактното и рационалното мислене, а в последствие паричното смятане и счетоводството, което пък дава силен тласък на икономическата дейност. *I1* трудна се променя подобно близките до нейната същност мерните институции (да припомним само провалите на опитите да се въведе десетичната мерна времева единица през 1792 г. във Франция, или шест дневния период вместо седмица в СССР през 30-те години).

Другата институция, правилото за размяна *I2*, е преди всичко свързана с пазара и икономическия етап в развитието на човечеството. Докато в рамките на първата институция се търси еднаквост (една обща мерна единица), то тук се търси разнообразието (разнообразие на разменните средства). В рамките на тази институция можем са отграничим две под-правила, или институции от по-нисък ред, а именно *I21* и *I22*, координиращи съответно поведението на икономическата размяна вътре в държавата и между държавите, с други думи вътрешните *I21* и външните пари *I22*⁵⁰. Въпреки, че *I2* засягат реални процеси, а не идеални, но спазвайки логиката на първичността на езика, то вътрешните пари са по-близо до него, отколкото външните (едно доказателство за това е например наличието на книжни непълноценни пари във вътрешния оборот и на метални, пълноценни във външния). С други думи холистичността (тоталността) на изследваните правила намалява, колкото повече се отдалечаване от езика, а именно $I1 \rightarrow I21 \rightarrow I22$. Да продължим. От своя страна правилата за размяна, материализирани в средството за размяна (метал или хартия), са частни по произход, и връзката им с държавата и суверена не съществува. Това исторически е доказано, виж например Burns (1927). В исторически план, колкото повече се разраства териториално дадената общност (например от град към държава и империя), толкова повече се засилват функциите на *I2*, на средството за размяна, отколкото на *I1*, на мярката на размяна (виж отново Burns, 1927).

Постепенно в поведението на държавата принципите на печалба започват да доминират тези на ефективност на паричното обращение (пак виж Burns, 1927), държавата лека полека се превръща в инструмент за доминиране на едни групи над други, монополизира правилото за вътрешна размяна, т.е. *I21*. Превръщането на вътрешните пари в непълноценни (*token coin*), и дава възможност да увеличи своите

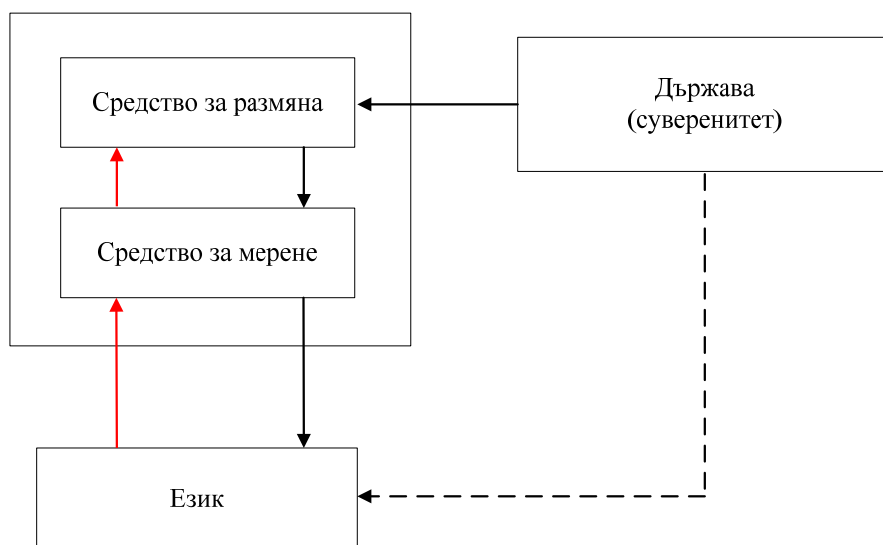
⁴⁸ Според Searle (2005, p. 12): „[...] може да имате език без пари, собственост, държава, или семейство, но не може да имате пари, собственост, държава, или семейство без език”. Без да бъде специалист по теория на парите същият автор посочва „You can usually imagine a society that has money without having any currency at all (p. 16). За автора парите са преди всичко идеални пари, докато реалните, разменните средства (*currency*) са нещо второстепенно. Тук се вижда, че разменното средство тече, то не се задържа, и следователно не дава паричен ръст (става въпрос за доход, наречен по-късно лихва). За това говори Фангачи.

⁴⁹ Напомням, че правилото за мерене на ценността също еволюира, първоначално мерната единица директно се е покривала с тегловите мерни единици (*libra*, например), а още преди това са съществували тъй-наречените мерни скали, виж за подробна дискусия Burns (1927). Относно парите като език, символ, знак виж книгата на Мишел Фуко „Думите и нещата”.

⁵⁰ *I21* и *I22* отговарят съответно на *me1* и *me2*. Този тип делене може да се открие у Маркс, Вебер, Зомбарт, Полани и др. Относно различния произход на външните и вътрешните пари, а именно първите от размяната и вторите от меренето, виж емпиричния анализ на Puyot (1977).

доходи (преди всичко сенъоража) и да разшири преразпределителните си възможности (относително незабелязано). Преминването от диференцирана парична система (тип 1) към синкретична парична система (тип 2) също може да се интерпретира посредством предложената логика. Държавата (или по-точно управляващата група) имат интерес да се премине към сливане на средството за мерене и на размяна, с цел да се повиши капацитета си за дискреционно преразпределение. Държавата вече придобива *пряко* (и относително незабележимо) възможността, чрез промяната на количеството и средства за размяна и тяхното движение да влияе върху относителните цени и върху структурата на доходите между отделните групи и индивиди⁵¹. По друг начин казано, чрез манипулиране на правилата на размяната се манипулира онази част от паричния комплекс, която е най-близко до езика⁵². Това руши информация и вреди на цялата система за вземане на решение и координация на индивидуалните действия, расте несигурността, рушат се стимулите и т.н. В този момент не само обратната връзка ($I21 \rightarrow I1$) става водеща, но самата йерархичност между двете институции се променя. $I21$ става определяща и структуроопределяща по отношение на $I1$.

Фигура 3 Парите като институционален комплекс

Така вътре в рамките на паричната институции йерархията се променя под влияние на външни за парите институции (държавата в случая), и структурата на паричния комплекс се отдалечава от първичното значение на езика. В този смисъл в тип 2, двете институции си пречат, или по-скоро $I21$ пречи на $I1$. От тук са и не само логичните предложения за разкъсване на този „институционален мутант“ чрез приватизация на средството на размяна (промяна в $I21$), но и надеждите, които се възлагат на новите децентрализирани информационни технологии да откъснат (и дори да премахнат) средството за размяна от това на мерене (интернет бартер), както и за решаване на проблемите с точните пари („exact change“).

Що се отнася до проблема, кое се нарича „пари“ в историята, то тук подходящо би било определението за институция на Сърл, а именно, че институция е „нарочването (assignment), даването на статут X на Y в ситуация C “ (Searle, 2005). В случая на

⁵¹ В Nenovsky (2002) представям теоретичен макет на механизмите, чрез които промените и движението на парите предизвикват преразпределителни процеси.

⁵² Интересно е също така да се отбележи, че паричната криза засяга хронологически първо меренето, после натрупването и най-накрая на размяната.

парите, за статут на пари се дава на средството за мерене в ситуация на паричен тип 1, а статут на пари се дава на разменното средство в ситуация на парична система тип 2⁵³.

Ако сега се обърнем към отговор на загадката на Чипола, ще ни стане ясно, че именно държавата и прогресивното нарастване на нейната роля (закономерност забелязана от немския икономист Адолф Вагнер в края на XIX век), дава един възможен отговор, според който държавата променя паричния комплекс в своя полза (най-вече преходът от тип 1 към тип 2), което и обяснява обезценката на средството за размяна в дългосрочен план. Тоест става въпрос най-вече за социологическа динамика, при която една основна институция (държавата) ставайки обект на борба на различните групи интереси, променя базовата структура на паричната институция, като я насочва в своя полза. В интерес на истината, този тип причина фигурира между изброените причини от Чипола (който се съсредоточава единствено върху средните векове), без обаче те да са обвързани с прехода на паричната система от тип 1 към тип 2 (а именно ролята на държавата и нарастването на силата на про-инфлационните групи).

6

Но можем ли обаче да съдим историята, можем ли да обвиняваме някого за това, че е бил избран този, а не онзи път на парична еволюция? Може ли да кажем какво би станало, ако е било избрано друга институционално разклонение? Това е основен методологически въпрос на историята, върху който са счупени много пера⁵⁴. Не знам.

Мисля, че това за което трябва да съжаляваме е опростяването на паричните правила, или както казва Хайек не използването на „широко скроени правила”. Преди години Фридрих Хайек показва, че експериментирането в сферата на парите е било ограничавано от самото начало от страна на държавата. Това е превърнало парите в “деформиран отрок, който е страдал, защото е трябвало да премине през ограничени канали”. Липсата на експериментиране и иновации е основната причина, която ни ограничава при теоретичното спекулиране за възможните потенциални траектории на паричните режими, или за това какво би станало с паричния ред ако не се беше намесвала държавата. Да цитираме Хайек по-подробно:

“[...] трябва да се признае, че има малко емпирични доказателства за начина, по който различните възможни методи за предлагане на пари биха действали. Няма почти никакви доказателства и за вида пари, който хората биха избрали, ако имаха възможността свободно да избират между различни, лесно различаващи се едни от други, видове пари. Ето защо, трябва да разчитаме предимно на теоретичното ни въображение и да се опитаме да се уповаваме на понятието ни за конкуренцията, което сме придобили от други сфери. [...] Със сигурност основна причина да нямаме по-добри пари е, че не сме експериментирали достатъчно, за да се стигне до съгласие за по-добрите пари. Селективната еволюция е била прекъсната от властите преди да имаме шанс да отрием по подходящ начин различните възможни решения на проблема [...] На кратко казано, парите, които сега имаме, не са продукт, напълно създаден от процесите на културна еволюция, а вид деформиран отрок, който е страдал, защото е трябвало да премине през прекалено ограничени канали и по този начин е бил ограничаван да осъзнае

⁵³ В периода на тип 1 имената на средствата за размяна са произтичали от имената на мерните единици, а Аристотел е наричал парите *nomisma* (иниституция). О своя страна средствата за размяна са се наричали с имената на най-често използваните стоки (добитък, кожа и т.н.). Напомням, че интелтуалните кобелания да това какво да се нарича пари, се откриват още у Аристотел. В своята „Етика”, той свързва парите със средството за мерене, с идеалните пари, а в „Политика”, със средството за размяна – с реалните пари.

⁵⁴ И ... химикалки, и ... клавиатури и ...

потенциала си. Този отрок е създаден, за да служи на цели, към които не се е адаптирал. Хората тепърва ще трябва да открият, че парите са нито подходящ инструмент на икономическа политика, нито инструмент, който правителствата почтено могат да използват, за да набавят повече средства, от колкото хората са готови да отпуснат” (Хайек, 2004, [1985], с. 89-99).

Ако се стремим да подобрим ефикасността на паричните институции в бъдещето, в което неминуем ни чакат дълбоки промени, то единственият начин да вземаме правилни решения е да се стремим да проумеем различните мотиви на микроповедение на актьорите било това практиката на мерене на ценността, било в практиката на размяната. Това означава, не само механично да се измерват някакви връзки, а да се опитаме да разберем интересите, реакциите и стратегиите на тези актьори с широк социален контекст, включващ не само стопанството, а и политическата сфера, формирането на идеи и модели на поведение... Тоест парите като човешка институция.

Това ни връща към книгата на Лука Фангачи. Няма съмнение, че тази книга е постижение не само по себе си, но и с това, че предизвиква дискусия относно базови въпроси на паричната теория.

Библиография

- Генкин, А. (2002). Частные деньги. История современность, изд. Альпина, Москва
- Голанд, Ю. (2006). Дискусии об экономической политике в годы денежной реформы 1921-1924, Изд. Экономика, Москва
- Демостенов, С. (1937). Очерки по теорията на парите. Субстанционализъм и антисубстанционализъм в теорията на парите, придворна печатница, София
- Демостенов, С. (). Проблемът за „международните” и „националните” пари в литературата на XVI-XVIII векове,
- Ильин, С. (2006). Витте, серия: Жизнь замечательных людей (серия биографий), изд. Молодая гвардия, Москва
- Фуко, М., (1992, [1966]). Думите и нещата. Археология на хуманитарните науки, изд. Наука и изкуство, София
- Коломиец, А. (2001). Финансовые реформы русских царей. От Ивана Грозного до Александра Освободителя, изд. Журнал Вопросы экономики, Москва
- Ключевский, В. (2003, [1884/1885]). История России. Специальные курсы, изд. Астрель, Москва
- Ключевский, В. (2003, [1870/1900]). Русский рубль XVI-XVI вв. в его отношении с нынешнему. Опыт определения меновой стоимости старинного рубля по хлебным ценам (материалы для истории цен), в: История России. Статьи, Астрель, Москва
- Кулишер, И. (2004, [1909/1931]). История экономического быта Западной Европы, изд. Социум, Челябинск
- Кулишер, И. (2004, [1925]). История русского народного хозяйства, изд. Социум, Челябинск
- Неновски, Н. (2001). Свободните пари. Въпроси на икономическата теория. Академично изд. Марин Дринов, София.
- Неновски, Н. (2004). Елементи от паричната теория на Хайек, сп. Икономическа мисъл, бр.3, с. 89-99.
- Неновски, Н. (2007). Паричният ред. Критика на теорията на парите, изд. Сиела, София
- Ойкен, В. (2001), (Eucken, 1969), Основи на националната Икономия, ЛИК, София
- Осокин, Н. (2003, [1888]), История средних веков, Харвест, Минск
- Пушкарева, И., А. Степанова (1992). Золотой рубль в денежной системе России в 1897 - 1917 гг., Вопросы экономики, №12.

- Хайек, Ф. (2004). Паричната единица на бъдещето, сп. Икономическа мисъл, бр.3, с. 89-99.
- Hayek, F. (1985). The Future Monetary Unit of Value”, in: Siegel, B., L. Yeager Eds., (1985), Money in Crisis, Federal Reserve, The Economy, and Monetary Reform, Ballinger Publishing Company, Cambridge, Massachusetts, pp. 323-335.
- Тимошина, Т. (2003, [1998]). Экономическая история России, изд. Юстицинформ, Москва
- Туган-Барановсѝй, М. (1909). Основы политической экономии, типография акц. дружество „Слово”
- Центральный банк Российской Федерации (2004). Из истории государственной кредитной системы России. Вторая половина XVIII в. – начало XX в., Москва
- Юхт, А. (1994). Русские деньги от Петра Великого до Александра I, изд. Финансы и статистика, Москва.
- Aglietta, M., A. Orléan. (2002). La Monnaie entre violence et confiance, Odile Jacob, Paris
- Aglietta, M., A. Orléan (éd) (1999). La monnaie souveraine, Odile Jacob, Paris
- Aglietta, M., A. Orléan (1984). La violence de la monnaie, Paris, PUF
- Andreau, J. (2001, [1999]). Banque et affaires dans le monde romain (IV siècle av. J.-C. – III ap. J.-C.), Editions du Seuil, Paris
- Barbero, A. (2006), Carlo Magno. Un padre dell’Europa, Editori Laterza
- Blanc, J. (2000), Les Monnaies parallèles, L’Hamattan
- Burns, A. (1927), Money and Monetary Policy on Early Times, The History of Civilization, edited by C. Ogden, London
- Cartellier, J. (1996). La monnaie, Flammarion, Paris
- Cipolla, C. (1963). Currency Depreciation in Medieval Europe, The Economic History Review, New Series, vol. 15, n 3, pp. 413-422.
- Codere, H. (1968). Money-exchange systems and the theory of money, Man, New Series, vol. 3, No 4, pp. 557-577.
- Crawford, M. (1970), Money and Exchange in the Roman World, The Journal of Roman Studies, vol. 60, pp. 40-48
- Dalton, G. (1965). Primitive money, American Anthropologist, New series, vol. 67, N 1, pp. 44-65.
- Dodd, N. (1994). The Sociology of Money. Economics, Reason & Contemporary Society, Polity Press, Cambridge
- Dowd, K. (1995). A Rule to Stabilize the Price Level, Cato Journal, vol. 15 (Spring/Summer), No 1, pp. 39-63.
- Dyer, A. (1989). Making Semiotic Sense of Money as a Medium of Exchange, Journal of economic Issues, vol. XXIII, n 2, pp. 503-510.
- Eagleton, C., J. Williams (2007), Money. A History, The British Museum Press
- Einzig, P. (1949) Primitive money. In its Ethnological, historical and economic aspects, Eyre & Spottiswoode, London.
- Fantacci, L. (2005), La moneta. Storia di un’istituzione mancata, Biblioteca Marsilio, Venezia
- Fantacci, L. (2005a), Complementary currencies: a prospect on money from a retrospect on premodern practices, Financial History Review, vol. 12, n 1, pp. 43-61
- Fantacci, L. (2006). Qu’est-ce que la monnaie? La question de la complémentarité a partir des institutions historiques de la monnaie occidentale, in: Monnaie sociale, Lyon, Economica, pp. 59-72.
- Flandrin, Ph. (2003), Les Héritiers de Crésus, Le Félin Poche, Paris
- Fisher, I. (1920). Stabilizing the Dollar. A plan to stabilize the general price level without fixing individual prices, The MacMillan Company, New York.
- Friedman, M. (1951). Monnaie à réserve de marchandises, in: Friedman, M. (1995), Essai d’économie positive, Litec, Paris.
- Hibbert, Ch. (2007), The Rise and Fall of the House of Medici. Penguin Books.
- Horwitz, S. (1992). Monetary Exchange as an Extra-Linguistic Social Communication Process, Review of Social Economy, vol. L, n 2, pp. 193-213
- Hodgson, G. (2006), What are Institutions?, Journal of Economic Issues, vol. XL, n.1, pp. 1-25
- Goodhart, Charles A E, 2000. Can Central Banking Survive the IT Revolution?, International Finance, Blackwell Publishing, vol. 3 (2), pp. 189-209

- Grierson, Ph. (1978). The Origins of Money, in: *Research in Economic Anthropology*, Ed. G. Dalton, JAI Press, Greenwich, Connecticut, pp. 1- 35.
- Kraay, C. (1964), Hoards, Small Change and the Origin of Coinage, *The Journal of Hellenic Studies*, vol. 84, pp. 76-91
- Lannoye, V. (2006). *La monnaie et les banques. De la Mésopotamie à Manhattan*, Le Cri Edition, Bruxelles
- Laughlin, J.L. (1931). *A New Exposition of Money, Credit and Prices*, vol. I The Evolution of the Standard and vol. II The Economics of Credit and Prices, The University of Chicago Press, Chicago, Illinois.
- Melitz, J. (1970). The Polanyi school of anthropology on money: and economist's view, *American Anthropologist*, New series, vol. 72, N 5, pp. 1020-1040.
- Mises, L. (1912). *The Theory of Money and Credit*, Jonathan Cape, London, 1934
- Nenovsky, N., Y. Rizopoulos (2004). Peut-on mesurer le changement institutionnel du régime monétaire ? *Revue d'économie financière*, vol. 75, pp. 17 -36.
- Nenovsky, N., Y. Rizopoulos (2003). Extreme Monetary Regime Change. Evidence from Currency Board Introduction in Bulgaria, *Journal of Economic Issues*, 2003, vol. XXXVII, N4, December, pp. 909 – 941
- Nenovsky, N. (2002). Improving monetary theory in post –communist countries – looking back to Cantillon, *Bulgarian National Bank, Discussions Papers*, No 28.
- Nogaro, B. (1924). *La monnaie et les phénomènes monétaires contemporains*, Marcel Giard, Editeur, Paris.
- Orléan, A. (2007). L'approche institutionnaliste de la monnaie : une introduction, mimeo, à paraître dans "What about the nature of money ?, A pluridisciplinary approach", Edward Elgar, 2008.
- Pryor, F. (1977). The Origins of Money, *Journal of Money, Credit and Banking*, Vol. 9, No. 3, pp. 391-409
- Rist, Ch. (1938). *Histoire des doctrines relatives au credit et a la monnaie (depuis John Low jusqu'a nos jours)*, Dalloz, Paris, 2002.
- Sargent, T., F. Velde (1997). *The Evolution of Small Change*, Federal Reserve Bank of Chicago WP N 13
- Searle, J. (2005), What is an institution?, *Journal of Institutional Economics*, vol, n.1, pp. 1-22
- Sédillot, R. (1972), *Histoire de l'or*, ed. Fayard, Paris
- Selgin, G., L. White (1994). How Would the Invisible Hand Handle Money?, *Journal of Economic Literature*, vol. XXXII (December), pp. 1718-1749.
- Tugan-Baranovskij, M. (1987, [1919]). *Cartomoneta e matallo*, Edizioni Scientifiche Italiane, Napoli, Roma
- Velde, F. (1998), *Lessons from the history of money*, *Economic Perspectives*, Federal Reserve Bank of Chicago, manuscript
- Vilar, P. (1974), *Or et monnaie dans l'histoire*, Flammarion, Paris
- White, L. (1999). *The theory of monetary institutions*, Blackwell Publishers, Oxford
- White, L. (1984). Competitive Payments Systems and the Unit of Account, *The American Economic Review*, vol. 74, no 4, pp. 699-712.
- Wray, L. (2004, [1998]). *Understanding modern money. The key to full employment and price stability*, Aldershot, Edward Elgar
- Yeager, L. (2001). The Perils of Base Money, *The Review of Austrian Economics*, vol. 14, no 4, pp. 251-266.
- Zelizer, V. (1994). *The Social Meaning of Money*, Basic Books, New York